

OVIDIU PECICAN

ROMÂNII
ȘI EUROPA
,
MEDIANĂ

Contribuții
la tipologia culturală
a Europei

POLIROM
2021

© 2021 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Foto copertă: © Smith Archive / Alamy Stock Photo

www.polirom.ro

Editura POLIROM

Iași, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700505

București, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1,
sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României:

PECICAN, OVIDIU

Românii și Europa mediană: contribuții la tipologia culturală a Europei / Ovidiu Pecican. – Iași: Polirom, 2021

ISBN 978-973-46-8696-4

94

008

Printed in ROMANIA

Cuprins

<i>Cuvânt înainte</i>	9
-----------------------------	---

Partea I

EUROPA MEDIANĂ ȘI UMANITATEA EI

Capitolul 1. TIPURI EUROPENE	13
În bazinul Dunării	13
Isteria medioeuropeană.....	19
Simptomatologie din Europa de Mijloc	24
Geografie, familie, birocrație	30
Despre simțul posibilului.....	35
Ființa și reflexivul ei	39
Imaginație imperialistă.....	44
Teritoriocentrismul	45
Războaiele lingvistice	48
Relativism medioeuropean.....	53
Linii pentru un profil	55
Capitolul 2. <i>TRICKSTER</i> -I	56
Umor și atitudine existențială în Europa centro-orientală.....	57
Singurătate istorică	59
Umorul valah	62
Batjocul	63
Râsuplânsul	65
<i>Trickster</i> -ul destructurant.....	67
Švejk: idioțenia ca inteligență	70
Alți Sancho Panza cehi	77

Omul fără însușiri	81
Totò Istrati și „vârsta de aur” (din nou despre „omul fără însușiri”).....	86

PARTEA A II-A

ROMÂNII ÎN EUROPA MEDIANĂ

Capitolul 3. CEI PATRU POLI	95
Între Caragiale și Eminescu	95
Un binom indestructibil.....	97
În căutarea terțului	101
Despre seriozitate	103
Al treilea pol.....	109
De la Slavici la Rebreanu	116
<i>Homo medioeuropaeus</i> la Ioan Slavici	122
Tândală și Creangă.....	130
Ordine și cosmicitate.....	136
Complementarități contrastante	141
Eminescianismul ca paseism idealizant	146
Al patrulea pol: Creangă	155
Cele patru coordonate românești fundamentale	165
Originalitate și coerență culturală vs ezitare și oscilație	169
Capitolul 4. CENTRALITATEA BUCUREȘTIULUI.....	173
Națiunea ca temei	173
București, centru spiritual	177
București, debușeu al ruralității.....	181
Scepticism conservator	184
Capitală și oameni exponențiali	190
Centralitate sud-est-europeană	197
Centru și centralitate umană	201
Citadinism și monumentalitate.....	206
Romanul Bucureștiului.....	209
Capitolul 5. PERIFERIA.....	215
De la derizoriu la major	216
Mitocanul	223
Viața la periferie	227

Psihologie la mahala	231
Periferie urbană, periferie morală	238
Metafizica reziduală	241
Mahalagism literar	243
În apărarea mahalalei	248
Spirit țărănesc	255
Vină și mahala	258
Economie secundară și forme societale alternative	261

PARTEA A III-A

MIC TRATAT DE MITICOGRAFIE

Capitolul 6. DIMENSIUNEA CARAGIALESCĂ	269
Preambuluri	272
Lume excesivă și inconsistentă	275
Laxitate și talmeș-balmeș	277
Prostocrația	282
Violență, <i>arțag</i> și <i>ambiț</i>	289
Pișicherul	294
Voracitate și logofagie	299
Vorbăria	301
Cuvânt, realitate, ficțiune	305
Pauză în deriziune	310
Capitolul 7. MITICOGRAFIE ȘI MITICOLOGIE	314
Mitică și miticismul	314
Darul trâncănelii	319
Mobilitate și paradox	324
Un tip uman românesc	328
Polemică și maidan	330
Mitică: <i>modus operandi</i>	332
Egocentrism imperativ	334
Capitolul 8. O CATEGORIE FILOSOFICĂ ROMÂNEASCĂ	338
Căutări și tematizări	338
Momentul și moftul	340
Momentul ca monument	345

Caragiale ca Mitică.....	349
Moftangiu, român, Cioran	351
De la moft la moftemă	353
Categorii filosofice conotate etnocultural.....	356
Capitolul 9. INADECVAREA GEOCULTURALĂ	
ÎNTRE CARAGIALE ȘI CIORAN	359
Kakania	359
Amoralitate și marginalitate sau când Caragiale îl anunță pe Cioran.....	363
Complexe și reacții românești și medieeuropene.....	368
<i>Sonderling</i> : Caragiale ca pre-Cioran.....	374
Fiasco. Complex sau autocondiționare?.....	379
Cum și unde se naște Fiasco.....	383
Mitică și Fiasco, bolnavi ontologic	387
Omul primordial și primordialitatea cioraniană	390
Fiasco și Mitică între mediu și zări	394
 ÎNCHEIERE	 397

Tândală și Creangă

Într-o notație adâncă, de relevanță mai degrabă pentru domeniul filosofiei culturii decât „numai” pentru literatură, Liviu Rebreanu propunea, într-un rând, o figură tutelară a ardelenismului: eroul oarecum secundar, de penumbră, lipsit de strălucirea colegului său de cuplu, dar plin și el de înțeleșuri – Tândală: „Păcală și Tândală sunt cei doi poli ai caracterului românesc. Unul deștept, șiret și superficial, celălalt mai greoi, mai lent, mai prost, [...] dar mai serios și mai creator”¹. Cum ar fi deci Tândală? O spune tot Rebreanu: „Păcală e pehlivan, leneș, deștept, acomodant. Tândală e molâu, greoi, harnic, muncitor, fără noroc”². Mai greoi, mai lent, chiar mai prost... Însă mai serios și mai creator. Seriile calităților și defectelor se înșiruie paradoxal. Să fii greoi, lent în mișcări, mai puțin dinamic înseamnă să fii stupid, idiot, să nu te ducă mintea? Inteligența, capacitatea de profunzime este echivalată cu lejeritatea și cu viteza, cu suplețea și flexibilitatea? În lumea veche, în timpurile ancestrale și în cele ale Antichității și Evului Mediu, înțelepciunea părea rezervată bătrânilor. Una dintre instituțiile străvechi ale Europei o constituiau bătrânii „buni și înțelepți”³.

Pe de altă parte, Rebreanu așază seriozitatea alături de capacitatea de creație. Cele două fac pereche, creația fără seriozitate nu pare verosimilă, după cum și seriozitatea îi apare ca fiind creatoare. Or, dacă este astfel, atunci seriozitatea – care merge mai degrabă alături de modul greoi și încet de a fi, care dă răgaz temeiniciei, meditației pe îndelete, nu are cum să mai fie semnul exterior al prostiei, după cum nici creativitatea nupoate fi asociată acesteia.

Prin urmare, mintea, deșteptăciunea, inteligența nu se asociază iușimii, alegreții, flexibilității, supleței, conform viziunii „moderne”, favorabile dinamismului prin excelență, ci, în conformitate cu tiparele confirmate din vechime, și poate în mod funciarmente conservator, adăstării, temporizării, gândului metodic desfășurat și verificat,

1. Nicolae Gheran, Andrei Moldovan, *Liviu Rebreanu prin el însuși*, p. 176.

2. Liviu Rebreanu, *Jurnal*, vol. II, ediție de Nicolae Gheran, Minerva, București, 1984. Însemnarea de joi, 21 martie 1940, p. 224.

3. Nicolae Iorga, *Istoria universală*, curs universitar, 1933-1936, Saeculum I.O., București, 2014, pp. 164-166.

experienței mereu reluate și aprofundate, tiparului străvechi al reprezentărilor acestei calități¹.

Acest fapt se dovedește plin de interes și dintr-un alt motiv. Nu s-a observat încă destul că în proza humuleșteanului despre care Rebreanu spune că îi apare de neînțeles unii dintre eroi îl întruchipează pe Păcală. Astfel, Dănilă Prepeleac și Ivan Turbincă sunt, sub felurite laturi, doar niște ipostaze ale tipului isteț și mucalit despre care vorbesc aici. Și mai puțin s-a băgat însă de seamă că nici celălalt membru al cuplului paradigmatic de români, Tândală, nu lipsește din preocupările răspopitului. Întruchipat într-o ipostază extremă, dar – amănunt deloc neînsemnat – anonimă, acesta face obiectul uneia dintre prozele cele mai interesante semnate de Ion Creangă, *Povestea unui om leneș*.

Niște săteni duc într-o trăsură un trântor spre locul pedepsei capitale. Le iese în cale o cucoană care, aflând vina omului, îi oferă salvarea: să fie dus la ea acasă, nu va trebui decât să mănânce posmagii din hambarul ei. „Dar muieți-s posmagii?“, vrea să afle leneșul, hotărât să nu și-i înmoaie singur. „Ce mai atâta grijă pentru astă pustie de gură!“ Perplexă, cucoana admite că tot sătenii știu mai bine ce este de făcut cu acest ipochimen: „Și iacă așa au scăpat și leneșul acela de săteni, și sătenii aceia de dânsul. Mai poftescă de-acum și alți leneși în satul acela, dacă le dă mâna și-i ține cureaua”².

Aceasta este *Povestea unui om leneș* înscrisă de Ion Creangă, cu mare economie de mijloace, în abia două pagini de carte. Citită *ad litteram*, ea apare drept pledoaria epică a unui scriitor cu opțiuni etice ferme pentru atitudinea de viață activă. Lectura textului în acest registru spune totuși destul de puțin. Transpunerea antagonismului lene-hărnicie în planul ireconciliabilului, confruntarea lor „pe viață și

-
1. Cartea Facerii (Geneza) înfățișează astfel însăși creația. După ce durează șase zile, încă nu este socotită finalizată până după ce se consumă și a șaptea zi, cea a repausului; semn că etapa finală a procesului este una retrospectiv-contemplativă. De aceea, din motive legate de arhetipul sacru al timpului și de crearea lumii, nu din nevoi practice și din grijă față de sănătatea celui care lucrează, se împarte timpul curent în săptămâni (de la *septem* – șapte) a câte șase zile de muncă plus una destinată contemplației/rugăciunii/odihnei fizice și exercițiului mental-sufletesc.
 2. Ion Creangă, *Amintiri din copilărie. Povești. Povestiri*, Humanitas, București, 2014 (eBook).

pe moarte" într-un scenariu oricum lipsit de sincopare sunt mijloace al căror rafinament depășește modestia scopului. La ce bun o atare desfășurare de forțe dacă apoteoza spre care se tinde este un loc comun?

Nedumeririi de mai sus îi poate răspunde o nouă lectură, mai atentă la atitudinea povestitorului față de faptele narate. Conchizând că nu numai satul a scăpat de leneș, ci și acesta de sat, Creangă stabilește o reciprocitate menită să îndreptățească a afirma egalitatea existențială a partenerilor agonali. Cuplul leneș-harnici devine necesara complementaritate pasiv-activ, unde lupta este neostenită și universală. Dialectica devenirii dă, rând pe rând, iar și iar, câștig de cauză ambelor principii. În povestea lui Creangă înving cei activi, sătenii. Dar numai într-o primă instanță. Intervenția cucoanei în punctul culminant al desfășurării era prilejul ultimei tentative de convertire a leneșului la activism. Consecvent însă până la capăt, candidatul la spânzurătoare refuză ispita, trecând din inactivitatea parțială (căci viața, viețuitul, este, paradoxal, în sine, o activitate) în cea absolută, thanatică.

Privite astfel lucrurile, victoria îi aparține leneșului. Concluzia naratorului marca tocmai această ambiguitate fundamentală. Din confruntarea relatată înving toți, chiar dacă nu în același plan. Ceea ce izbutește prozatorul humuleștean în spațiul parabolei de mai sus este tratarea temei lumilor incompatibile într-o manieră aptă de a-l singulariza printre vârfurile valorice ale literaturii noastre. El utilizează convenția snoavei populare presupusă a fi mai familiară cititorilor lui activi și virtuali, adică societății căreia i se adresează. Limba lui Creangă este de extracție populară – ca și în celelalte cazuri –, dar mai transparentă decât cea a *Amintirilor din copilărie*, lipsită de „savantlâcul regionalist”. În fine, stilul are prospețimea oralității atât de caracteristice scriitorului¹. S-ar fi convenit ca toți acești factori să contribuie la mai lesnicioasa descifrare a semnificației „poveștii”. Mentalitatea dominantă în cercurile cultivate ale vremii – formate la școala franțuzismului cultural, pe de o parte, la cea a spiritului germanic, pe

1. G. Călinescu, „Ion Iovescu, *Nuntă cu bucluc*”, în *Opere. Publicistică III*, p. 189: „Dacă vocabularul gol ar constitui meritul cuiva, atunci dicționarul e scriitor. Metoda pitorească nu are decât două căi de expresie: aceea a lui Creangă, adică a unui desăvârșit automatism, într-un echilibru artistic perfect, instinctual, sau a divagației rabelaisiene, erudite și grase”.

de altă parte –, precum și personajul Creangă, reținut mai ales prin prisma „țărăniilor” lui (cum atenționa George Călinescu), au împiedicat însă receptarea de profunzime a operei. Spre ea trimit, fără greș, în cazul unui text cum este *Povestea unui om leneș* frazele încifrând felul cum privește naratorul întâmplările. Consemnând reciproca poziție de adversar a sătenilor și a leneșului, Creangă legitimează și perspectiva – contemplativă – a acestuia din urmă. Iar invitația finală – „Mai poftescă de acum și alți leneși în satul acela, dacă le dă mâna și-i ține cureaua” –, provocare arogantă aparținându-i nu naratorului, ci sătenilor, este pusă în pagină de un spirit sarcastic. Nicio ironie măcar nu însoțește însă replicile ori gesturile „leneșului”. Este astfel pentru că, poate, Ion Creangă a codificat în crochiul îngroșat al „leneșului” crezul lui despre destinul firilor contemplative într-un univers al cărui semn magic rămâne „pustia asta de gură”.

Ion Creangă a conturat cel mai bine, chit că neatribuindu-i și cuvenitul nume, și portretul literar al lui Tândală. Liviu Rebreanu l-a plasat însă printre personajele paradigmatiche ale românității, făcând altceva din el decât un Oblomov. Văzând în Tândală portretul-robot al transilvăneanului, Liviu Rebreanu înțelegea prin aceasta să sublinieze nu doar încetineala – descifrabilă de oamenii iuți, deci grăbiți, drept lene –, ci și (ori mai ales) contemplativitatea, capacitatea de meditație, de reflecție, de desprindere din imediat, de sub poruncile acestuia.

Și pentru că a venit vorba despre eroul romanului lui Iuri Goncearov, trebuie spus că Oblomov i-a adus autorului său notorietatea și recunoașterea deplină. Ca madame Emma Bovary a lui Flaubert în Franța, el a dobândit cu promptitudine faima de tip național, întruchipând una dintre înfățișările paradigmatiche ale rusului.

Că nu era doar atât o demonstrează însă faptul că leneșul, omul care sacrifică acțiunea reveriei și dă productivitatea și eficiența pe așteptare, meditație și non-acțiune, este posibil de întâlnit oriunde în culturile vizibile ale lumii. În India opțiunea lui a fost teoretizată în termeni consensuali în raport cu filosofia tradițională a semicontinentului de către Mohandas Karamchand Gandhi, prin filosofia non-acțiunii deliberate, ba chiar protestată. În cultura română, de la leneșul lui Creangă – „Mueți-s posmagii?” – până la prietenul și însoțitorul lui Păcală, anume Tândală, și la faimosul gânditor metec de la Paris, Cioran, tipul acesta universal, desprins din *Țara Cockaigne*, adică din

imaginarul savuros al omenirii, a făcut vogă, atât în variantele lui pitorești, cât și în cele existențialist nihiliste.

Tândală vine de la verbul „a tândăli”, a pierde vremea, a tăia frunză la câini. A tândăli nu este totuși decât foarte relativ echivalentul pierderii vremii, al cheltuirii fără rost a acesteia, sau al acțiunii – poate aiuristice, gratuite – de a tăia frunze la câini. Între irosirea capitalului temporar propriu și activitatea inutilă, investiția zadarnică în gratuitate, tândălitul își desfășoară un evantai de posibilități între care oblomovismul – rusec prin origine și ca emblemă, dar decriptat de un român, de Andrei Pleșu – oferă o ipostază.

După Pleșu, „în realitate, inactivitatea în care personajul [Oblomov] se complace până la asfixie n-are prea mare legătură nici cu lenea, nici cu devitalizarea boierimii țariste, nici cu imaturitatea cronică a unui bleg. Ilia Ilici nu face *nimic*, dar motivațiile lui nu țin nici de psihologie, nici de sociologie. Oblomov e metafizician, e Hamlet în variantă rusească [subl. în orig.]”¹. Drept urmare a acestei amplasări în registrul speculației filosofice, exegetul român al oblomovismului interpretează atitudinea personajului lui Goncearov în cheie thanatică, ca pe o formă de nihilism blând (spre deosebire de eroii de tipul lui Bazarov din *Părinți și copii* de Turgheniev ori de Stavroghin, Verhovenski și ceilalți „demoni” dostoievskieni). Același eseist interpretează cu sagacitate mai departe:

Indecizia, deliberarea nesfârșită, suspensia oricărei opțiuni culminează în paralizie și moarte. Miza inadecvată pe un paradis al candorii, nevroza scrupulului nemăsurat, lehamitea, teama de complicațiile inutile ale unei lumi care, pe de altă parte, e inconsistentă, toate laolaltă compun o retorică a zădărniceii care blochează, demobilizează și, în final, ucide. Apuseanul Hamlet e mai agitat în lehamitea sa. Rusul e static și inofensiv. Ceea ce el amână mereu nu e lichidarea netrebniciei înconjurătoare, ci lichidarea de sine. Oblomovismul e o sinucidere amânată. Și e o încercare disperată de a evita „frigul” lumii².

Or, după cum formula Dan C. Mihăilescu, „între relativul absolutism al exasperării eminesciene și absolutistul relativism al cinismului

1. Andrei Pleșu, „Oblomovism”, în *Despre frumusețea uitată a vieții*, ed. a III-a, Humanitas, București, 2016, p. 277.

2. *Ibidem*.

caragialian, avem totuși un noroc de mijloc: lehamitea. *Ea ne salvează, pierzându-ne fără încetare*¹. Tot el își mărturisea – într-un alt text – o preocupare de a armoniza extremele, deci o vocație de centru exprimată prin pendularea intens colorată afectiv între cei doi poli: „Când scrii cu egală pasiune despre Eminescu și I.L. Caragiale (și când visezi să-i armonizezi în Matheiu [Caragiale])”², adică atunci când tânjești după o mediere justă între ei, căutându-le intersecția.

Pentru Andrei Pleșu, personajul clasicului rus este un tip specific Europei Răsăritene:

Cât despre Ilia Ilici [Oblomov], el întruchipează, în același timp, farmecul și dezastrul mentalității răsăritene. O mentalitate care se năruie în relativism din cauza unei supralicitări a absolutului. Răsăriteanul nu știe să fie rezonabil. Contemplativitatea lui nu exclude curioase forme de isterie. Sentimental și crud, el își pierde adesea inima tocmai pentru că o idolatrizează. „Îi murise inima”, spune, la un moment dat, Goncharov, despre altfel inimosul său erou³.

Moartea inimii este astfel o invenție răsăriteană, deși putea fi întâlnită și într-una din poveștile italienești din Renaștere (cea în care, de supărare, un îndrăgostit preferă să-și înghită limba și să se sufoce definitiv de nefericire), un protest – cu o sintagmă din Ion Barbu – „răsăritean și moale”, dar definitiv și atroce.

Discutând idiosincraziile lui Constantin Noica într-o faimoasă interpelare scrisă, Alexandru Paleologu constata că „există (am impresia că e un fenomen al secolului nostru) o prejudecată prin efectul căreia capodoperele și chiar unele opere doar reușite trebuie negreșit să fie tragice”⁴. Evident, autorul nu poate fi de acord cu această lectură simplificată din Aristotel: „Tragicul e o treaptă supremă în ordine existențială și poetică, dar nu singura. Absența tragicului nu e o *capitis deminutio* pentru marea creație literară, există capodopere de

-
1. Dan C. Mihăilescu, „Cinismul, lehamitea, exasperarea”, în *Stângăcii de dreapta*, Dacia, Cluj-Napoca, 1999, p. 25. Text publicat inițial în *Epoca*, 11-17 martie 1991.
 2. Dan C. Mihăilescu, „Bogumilism politic”, în *Stângăcii de dreapta*, p. 157. Text publicat inițial în *Curentul*, 12 octombrie 1998.
 3. Andrei Pleșu, „Oblomovism”, pp. 276-277.
 4. Alexandru Paleologu, *Amicus Plato sau... despărțirea de Noica*, ed. a II-a, Eikon, Cluj-Napoca, 2006, p. 25.